

**XIX a. PABAIGOS IR XX a. PRADŽIOS
LIETUVOS ATEISTAI
APIE ŠIUOLAIKINIŲ RELIGIJŲ KAI KURIŲ ELEMENTŲ
FORMAVIMOSI PROCESĄ**

J. BARZDAITIS

Aiškindami religijos kilmės ir jos vystymosi pagrindus, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistai* skyrė nemaža dėmesio atskirų religijos elementų, jos organizacinių formų ir visuomeninių funkcijų vystymosi procesui. Jie stengėsi parodyti šiuolaikinių religijų, jų tarpe ir katalikybės, raidą iš laukinių žmonių religinių kultų, veikiant žemiškiems, visuomeniniams veiksniams.

Plečiantis religijos veiklos sferai, vis daugiau reikšmės pradėjo turėti kulto tarnai. Ateistinėje lietuvių literatūroje kunigų klausimui skirta labai daug vietos. Joje buvo parodoma reakcinė socialinė-politinė tuometinės kunigijos veikla ir moralė, o taip pat kulto tarnų instituto atsiradimas bei vystymasis.

Lietuvos ateistai aiškino, kad, susidarant pirmykščiams religiniams kultams, specialių kulto tarnų dar nebuvo. Su antgamtiniu pasauliu buvo „bendraujama“ be tarpininkų pagalbos. Kulto tarnų institutas formavosi pamažu, pereidamas tam tikras stadijas. Kunigijos pirmtakai laukinės žmonių būklės laikotarpiu buvo įvairūs žyniai, burtininkai, pasižymėję didesniais sugebėjimais „paveikti“ antgamtines jėgas, bet neužimą ypatingos vietos visuomenėje. Dažnai žyniavo pats namų galva. Jis pirmiausia šaukėsi namų dvasios, artimiausių dvasių pagalbos. Vykstant darbo pasidalijimui, stiprėjant patriarchalinei šeimai, kaupiantis šeimos nuosavybei, kilo reikalas turėti specialius kulto tarnus, ir jie atsirado.

Pirmuoju laikotarpiu nebuvo jokios kunigų, kulto tarnų organizacijos. „Kunigystė iš pradžių buvo tai privatiškas reikalas kelių žmonių“,— rašė J. Adomaitis-Šernas¹. Bet žyniavimas ir pranašavimas darėsi vis sudėtingesnis ir painesnis. Burtininkai, žyniai kaupė patyrimą, perduodami jį kitoms kartoms. Burtininkavimas ėmė darytis kai kurių šeimų tradicija, o draugė su tuo ir profesine veikla. „Pas nuožmias tautas kunigystė,— pažymėjo toliau J. Adomaitis-Šernas,— laikosi tose pačiose šeimynose, ji nuo tėvų pereina ant vaikų, kuriuos tėvai išmokina visokių reikalingų burtų ir mokslų, slepiamų nuo kitų tautos sąnarių“².

Dar toliau visuomenei ir religijai besivystant, atsiranda kunigija, vadovaujanti visoms religinėms apeigoms. Apie tai J. Adomaitis-Šernas rašė: „... Su laiku, kaip antai pas polinezijonis ir negrus vidurinės Afrikos,

* Toliau — Lietuvos ateistai.

¹ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas. Pagal D-rą M. Haberlandtą ir Letourneau sutaisė *Sernas* (*J. Adomaitis*), Cikaga, 1903, p. 171. Toliau — Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas.

² Ten pat, p. 172.

išsidirbo ypatinga luoma, paėmusi į savo rankas dievmaldystos reikalus ir jos formas“³.

J. Adomaitis-Šernas bažnytinės organizacijos susidarymą siejo su valstybės atsiradimu. „Tvarka ir įstatai tikėjimiškuose dalykuose atsirado tada, kada tautiškos giminės susirišo į viešpatystes“⁴. Kunigų luomas buvo reikalingas dėl to, kad „pagal įtikėjimą⁵ necivilizuotų žmonių, teip su geroms, kaip ir su piktoms dvasioms galima susitaikyti, nuo piktumo piktųjų galima išsipirkti, o gerųjų galima malonę apturėti“⁶. Kaip tik šioms „taryboms su dvasioms yra atsakanti luoma žmonių, apie kuriuos kiti tiki, kad jie turi pažintį su dvasioms — luoma ta yra tai necivilizuotų tautų kunigija“⁷.

Kunigijai, burtininkams, religinio kulto tarnams buvę priskiriami sugebėjimai, viršiją eilinio žmogaus sugebėjimus. Mat, jie dažnai būdavo gabūs, apskrūs žmonės; neretai jie turėdavo ypatingus fizinius ar psichinius trūkumus (epileptikai, lunatikai ir pan.). Pirmykščiai žmonės tikėjo, kad burtininkams, žyniams yra dievų suteikta paslaptinga jėga, kurios neturį kiti, eiliniai giminės nariai. Jie laikomi sugebančiais bet kuriuo momentu susisiekti su dvasiomis, pavirsti kokiu nors daiktu, sukelti įvairius gamtos reiškinius ir t. t. Žmonės manė, kaip aiškino J. Adomaitis-Šernas, kad kunigija gali „pašaukti lytų, jeigu jis reikalingas, arba ją apstabdyti, jeigu jo yra per daug; jų burtai gali priversti prie laimingo galo kiekvieną tautos užsiėmimą; kunigai nuožmių yra drauge ir pranašais, jie gali pirm laiko išpranašauti ateitį ne tik pavienims ypatoms, bet ir čielai tautai“⁸. J. Adomaitis-Šernas teigė, kad tik atsitiktinumo dėka „fantastiški dievai gelbėjo“ ir toks atsitiktinumas galėjo būti tik retas reiškinys⁹.

Stiprėjant išnaudojimui, stiprėjusi ir kunigija. V. Dembskis rašė, kad jau senovės Egipto dvasininkija buvo įgijusi didžiules privilegijas ir tiek išdidusi, kad „ėmė skaityti save vietininkais dievų“¹⁰. Ji padėdavo faraonus paskelbti dievais. Jų „valią ir pasielgimus“ apsupdavo paslaptingo skraiste, atitverdavo juos nuo liaudies. Kunigija buvusi labai naudingas valdovų pagalbininkas. Ji ištikimai tarnavo valdovams, siekdama savo asmeniškų tikslų — smagiau gyventi žemėje. Tačiau V. Dembskis pabrėžė, kad šie „dievų vietininkai“, naudodamiesi savo padėtimi, sukūrė darbo žmones plėšiančią aukų sistemą ir krovė sau turtus. Vergai, norėdami priėti prie valdovo, turėję „jiems brangias dovanas duoti. Be dovanų (aukų) joks valdovo tarnas, ar tai primityviškuose amžiuose išsilavinusios beždžionės, ar tai šioje gadynėje kunigas, nebuvo ir nėra vergams prilankus“¹¹.

Kunigija, kaip luomas, tapo labai aktyvi, visuomenėje ėmė vaidinti svarbų vaidmenį, nepasitenkindama vien tikiybinais reikalais, o plėsdama savo veiklą visose žmonių savitarpio santykių srityse. Jos teisės ir įtaka visuomeniniam gyvenimui vis didėjo. Ne visur kunigija vaidino vienodą vaidmenį, bet visur jos kompetencija buvo didelė, o „kaip kur ji pasisavina sau prižiūrėjimą visų žmonių žingsnių ir privatiškų jų reikalų“¹². To-

³ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 171.

⁴ Ten pat, p. 173.

⁵ Kitof vietoj jis teigė, kad šį „įtikėjimą“ žmonėms įkvepianti pati kunigija. Ten pat, p. 172.

⁶ Ten pat, p. 156.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat, p. 172.

⁹ Ten pat, p. 166.

¹⁰ *Kun. V. Dembskis, Dvyniai vagių, Cikaga, 1902, p. 52.*

¹¹ Ten pat.

¹² Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 171.

liau J. Adomaitis-Sernas pastebėjo: „Krikščioniškuose tikėjimuose daugiausiai tiesų ir monopolijų prisisavina katalikiška kunigija“. „Kunigija paima į savo rankas pildymą visų tikėjimiškų formų: tik per jos tarpininkystę žmogus gali susisiekti su dvasiomis ir dievaičiais, tik per kunigų tarpininkystę gali išsiliuosuoti nuo bausmių pikty, tik per kunigijos tarpininkystę žmonės, ant išprašymo malonės ir pasiliuosavimo nuo piktumo dvasių duoda joms aukas. Kunigija sumonopolizuoja susisėsimus su dievaičiais ir geroms ir piktoms dvasioms, be jos tarpininkystės žmogus negali pats pasiekti dievų“¹³.

J. Adomaitis-Sernas atkreipė dėmesį į vertelgišką apgaudinėjimą, kuriuo vertėsi kunigija, paskelbusi, kad paprasti žmonės negali turėti tiesioginio ryšio su dievu ir kad tik kunigai gali būti dievo ir žmonių tarpininkai. Kreiptis į dievą žmogus galės tik per kunigą, kunigo padedamas. O žmogui kreiptis į dievą reikią dėl to, kad jis nuodėmingas ir turys savo nusidėjimus išpirkti. Be to, žmonės, norėdami dievo ar šventųjų malonių, taip pat gali į juos kreiptis tik per kunigą. O kad dievas, šventieji ir, iš viso, dangaus dvasios būtų žmogui maloningos, jis turys aukoti aukas. Vadinasi, kunigai, naudodamiesi savo kaip žmonių ir dangaus „tarpininkautojų“ padėtimi, neprileidami betarpiškai žmonių prie dangaus dievaičių ir dvasių, turtėjo ir stiprino savo visuomeninę galią.

J. Adomaitis-Sernas, J. Biliūnas, J. Šliūpas ir kiti Lietuvos ateistai, be šios „religinės kunigijos veiklos sferos“, nurodė ir kitas sritis, kuriose ji įgijo „vis didesnę įtaką“, „vis daugiau ir daugiau tiesų“. Jie pateikė daug medžiagos, kaip dvasininkų luomas žingsnis po žingsnio stiprino savo valdžią, kol viduramžiais jis įgijo lemiamą žodį visose gyvenimo srityse ir ėmė vadovauti ekonominiam, politiniam ir kultūriniam gyvenimui. Tokia padėtis buvo ne tik popiežiaus Romos valstybėje, bet ir kitose katalikiškose šalyse.

Pirmiausia jie atkreipė dėmesį į ekonominę bažnyčios padėtį, į tai, kad bažnytinė nuosavybė gavo privilegijas, kad religinės organizacijos — vyskupijos, klebonijos, vienuolynai ir t. t.— virto galingais ūkiniais veiksniais. Bažnytiniai ūkiniai vienetai iš esmės niekuo nesiskyrė nuo pasaulietišku feodalinių ūkių, gamyklų. „Klosteriai, vyskupai, gaujos didžiuniškų palydovų, kurie daugiausiai rėmė dvarus,— rašė J. Šliūpas,— gyvenimo iš žiamės, kurią jie buvo pasiglemžę, per klastas įgyję, dovanai už palydovizką tarnystą apturėję, o kurią baudžiauninkai dėl jų išdirbinėjo“¹⁴. J. Šliūpas nurodė daugelį bažnyčios veiksmų, turinčių grynai ekonominius tikslus¹⁵.

Krikščionybei tapus valstybine religija, bažnyčia pradėjo vaidinti didžiulį vaidmenį valstybės gyvenime. J. Biliūnas rašė apie nepaprastai didelę Romos popiežių galią: „Jie reikalavo, kad jų klausytų ne tik tai tikėjimo, bet ir viešpatystės dalykuose. Neklausančius gi jie iškeikdavo: užgindavo vyskupams ir kunigams melstis ir laikyti mišias, krikštyti ir mokinėti žmones dievo žodžių, prisakydavo uždaryti bažnyčias; vienu žodžiu, užgindavo žmonėms melstis dievui, mislydami, kad turi teisę tą daryti. Matai, šventas tėvas neturėdavo gėdos užginti žmonėms ir melstis, kad tik tai padarytų gerai sau ir savo turtingiems draugams“¹⁶. Nagrinėdami istorinius faktus, Lietuvos ateistai parodė, kaip kunigija, bažnyčia talkininkavo valstybinei valdžiai, malšinančiai liaudies kovą su priespauda, išnaudojimu ir pavergimu. „Kovoje dėl atsigimimo žmogishkos draugijos

¹³ Ten pat.

¹⁴ J. Szlucas, Tivba ar mokslas? Tyrinėjimai tikėjimishki, mokslishki ir draugijishki polytikishki. Bitėnai, 1895, p. 79.

¹⁵ Ten pat, p. 29, 32—33, 51—52, 79, 81, 88—89, 90.

¹⁶ J. Biliūnas, Raštai, t. 2, V., 1955, p. 209.

popežija,—rašė J. Šliūpas,—yra atrama visu atgalaiviu gaivalu“¹⁷. Jis pateikia daug pavyzdžių istorinių faktų, rodančių, kad vyskupai tam reikalui turėjo net savo kariuomenę¹⁸. Jis laikė labai teisingu išsireiškimą: „Nėra vyskupo — tai nėra nei karaliaus“.

Bažnyčia kontroliavo mokslą, meną, literatūrą. Ji galėjo iškelti arba pasmerkti mokslininką, rašytoją, rekomenduoti visuomenei arba sunaikinti jų veikalus. Nebuvo jėgos, galingesnės už Romos popiežių, inkviziciją, kunigiją, kuri prižiūrėjo ne tiktai kiekvieno žmogaus darbus, bet ir mintis. V. Dembskis šitaip nupiešė religijos supančioto žmogaus paveikslą: „Kunigas varkszą valdo ir jam nuo pat kūdikystės įkalbinėja, jog be jo buities darbininkas negali nei užgimti ir užgimęs negali kitaip mislyti apart to, kaip jam kuningas paliepia mislyti ir elgtiesi, o pabaigdamas savo gyvenimą negali ramiai nei numirti. Toksai darbininkas ne yra dar žmogumi, bet yra pririsztu szunimí, arba jauctiu, ar arkliu pakinkytu prie kuningijos vežimo“¹⁹.

Ir vargas buvo tiems, kurie mėgino nusimesti bažnyčios grandines. Tai rodo Dž. Bruno, G. Galilėjaus, J. Huso ir kitų pažangių mokslininkų bei visuomenės veikėjų likimo pavyzdys. Todėl J. Šliūpas ir sakė, kad bažnyčia viduramžiais stūmė Europą į pražūtį, nes, naikindama geriausius žmonijos genijaus kūrinius ir pačius kūrėjus, ji trukdė dvasinį ir politinį tautų vystymąsi²⁰.

Lietuvos ateistai iš esmės teisingai ir puikiai aprašė stiprėjantį bažnyčios įsigalėjimą visose gyvenimo srityse. Iš tikrųjų viduramžiais katalikų bažnyčios nuosavybėje, hierarchijoje, organizacinėje struktūroje, įstai-gose, ideologijoje buvo įsikūniję būdingiausi feodalizmo epochos klasinių santykių bruožai. Kunigija tapo pagrindine feodalinius santykius įtvirtinančia jėga. F. Engelsas rašė, kad viduramžių bažnyčia buvo „bendriausioji esamosios feodalinės santvarkos sintezė ir bendriausioji jos sankcija“²¹.

Stiprėjanti kunigijos įtaka skatino susilieti aukščiausią religinę ir pasaulietinę valdžią. „Kunigijos pareigos pas tulas tautas,—rašė J. Adomaitis-Sernas,—aukštai surištos su pareigoms tautos vadovo, kuria yra ne tik kunigu, bet ir vadovu, tautos viršininku“. Pavyzdžiu jis nurodė Rusijos carą: „Antai ir moksliškas caras yra ne tik valdonu Maskolijos, bet ir tikėjimišku viršininku maskolių stačiatikių“²². J. Šliūpo teigimu, tokia buvusi ir senovės lietuvių religijos kunigija. „Kryvių Kryvaičių ištarmės,—rašė jis,—skaitėsi už įstatymus, o pranešimai už artikus tikėjimo: jo ypatoje jungėsi dvasiškoji valdžia su augščiausia svietiška valdžia (thèokratija)“²³.

Vadinasi, Lietuvos ateistai religijos vystymąsi, kunigų luomo įsigalėjimą siejo su visuomenės gyvenimo pakitimais, ypač su valstybės atsiradimu. V. Dembskis akcentavo išnaudotojiškų santykių vaidmenį religijos vystymosi procese. „Aš čia tiek tik pasakysiu,—rašė jis,—kad pasisavintojai žemės, pasisavintojai pramonių ir įrankių darbo negalėjo pasisavinti proto kitų žmonių kitaip, kaip permainydami vardus pirmųjų vaigių į vardus visokių dievų“²⁴. Konkretindamas savo mintį, jis toliau rašė:

¹⁷ *J. Szlupas*, Tikyba ar mokslas? Tyrinėjimai tikėjimiszki, moksliszki ir draugijiszkaí polytikiszki, p. 100—101.

¹⁸ Ten pat, p. 90.

¹⁹ *Kuningas (V. Dembskis)*. Isz ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje. Shenandoah, 1899, p. 8.

²⁰ Zr. *J. Szlupas*, Tikyba ar mokslas? Tyrinėjimai tikėjimiszki, moksliszki ir draugijiszkaí polytikiszki, p. 78, 79, 114.

²¹ *K. Marksas* ir *F. Engelsas*, Apie religiją, V., 1958, p. 82.

²² Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 171—172.

²³ *J. Šliūpas*, *M. D.* Lietuvių tauta senovėje ir šiádien, t. 2, Plymouth, 1905, p. 423.

²⁴ *Kun. V. Dembskis*, Dvyniai vagių, p. 45—46.

„Kiekvienas gali suprasti, kad užveždėtojai vergų yra kariaunos luoma, o mokintojai, kunigų luoma. Tas luomas sutvėrė valdonai: pirmas — kad galėtų viešai vogti, kas jiems patinka, antras — kad mokintų vergus jų klausyti“²⁵. Ši V. Dembskio pastaba yra ypač svarbi. Ji rodo, kad V. Dembskis jau pastebėjo, jog engėjai savo viešpatavimui išsaugoti naudojo dvi socialines jėgas — „kariaunos luomą“ ir „kunigų luomą“, jog pastarosios uždavinys buvo engiamuosius guosti ir mokyti paklusnumo.

Lietuvos ateistai domėjosi religijos ir moralės santykiu. Jie aiškino, kad pirmieji religiniai tikėjimai dar nebuvo susiję su moralės normomis. Viešpataujančios moralės saugojimo funkciją religija įgijo tik tam tikroje savo raidos pakopoje.

Moralinė religijos funkcija „Apšvietoje“ siejama su kunigų instituto atsiradimu: „Kur susitaiso galinga kuningija, užžiūrėtoja draugijos, ten prie tikėjimo kuningai per savybę prikergia ir mokinimą doros. Jie įkalbinėjo, kad prasikaltėję patys dievai korojā: Dangaus dievas trenkia jį savo kulkomis, o gentės dievas siuncia ligą ir myrį žmogžudžiui“²⁶. Ilgainiui imta žmones skirstyti į dorus ir nedorus ir žadėti jiems skirtingą likimą pomirtiniame gyvenime. Pagal „indų tikėjimą... duszia gerųjų pavirs į dievą, o piktųjų eis į tamsynę ar pasiliks pažeminta į gyvalį“²⁷. Vėliau susiformavo idėja apie pomirtinį atlyginimą: „Tolesniai išsitaisme tikėjimo randame sąprotavimą, kad tik gerieji bus „išganyti“, o piktieji eis į pragarą“²⁸. Atsiranda ir pomirtinis teismas: „Aigipte Ozyris svėrė ant svarstyklių duszią mirėlio ir drauge su 42 sudžiomis ją sudyjo, o Totas, rasztininkas, įraszė jų nuosprendį į kningas; czia duszia turėjo parodyti, jog ji yra skaisti, graži ir vaiski nuo nudėtu“²⁹. Tiesa, Lietuvos ateistai nenurodė, kad tokia religinė pažiūra, atsiradusi maždaug XVI a. iki m. e., dar nesugriovė senovės egiptiečių įsitikinimo, kad skirtingų visuomenės klasių žmonės ir po mirties gyvens skirtingai: tie, kurie turi tarnus žemėje, turės juos ir pomirtiniame pasaulyje, o tarnai šiame pasaulyje bus tarnais ir kitame pasaulyje. Tikėjimas „gerųjų“ išganymu ir „piktųjų“ dvasių prapultimi įsitvirtino krikščionybėje.

Lietuvos ateistai teigė, kad moralinis religijos vaidmuo ypač padidėjo, atsiradus monoteistinėms religijoms. Moralinis kodeksas religinėse elgimosi normose iškyla į pirmą vietą. „...Krikščionybė,— rašė J. Adomaitis-Šernas,— arba kitoks paremtas ant garbinimo vieno dievo tikėjimas už pamatą turi doriškus prisakymus (mano pabraukta.— J. B.): pasimirus — žmogų laukia sudas ir dovana už gerus darbus, o bausmė pragaro ugnyje už piktus. Ant tokio pamato pasikėlė tikėjimas, tik pasikėlus žmonėms ant augštesnio civilizacijos laipsnio“³⁰.

J. Adomaitis-Šernas nenagrinėjo klausimo, kodėl religija ėmėsi saugoti moralę, pasitenkindamas nurodymu, kad tai įvyko aukštesnėje civilizacijos pakopoje. Jis čia dar kartą pabrėžė, kad religijos pakitimus nulemia pakitimai visuomenėje, nesigilindamas į konkrečias tų pakitimų formas ir priežastis. Jis nenagrinėjo tų socialinių veiksmų, kurie sukėlė pomirtinio atlyginimo idėją, nesiėmė atskleisti socialinės religinio „pikto“ ir „gero“ prasmės. Tiesa, jis pabrėžė, kad „tikėjimas stengiasi įkvėpti paklusnumą svietiškomis valdžioms, po kurių apgynimu paprastai tikėjimo

²⁵ Ten pat, p. 48.

²⁶ (J. Šliupas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 421.

²⁷ Ten pat. Tas pačias mintis randame ir Teiloro „Pirmykšteje kultūroje“: „Manu knygoje nurodyti įstatymai, pagal kuriuos sielos, turinčios geras kokybes, įgyja dievišką prigimtį, tuo tarpu sielos, kurios vadovaujasi tik savo aistromis, įgauna vėl žmogaus vaizdą, pagaliau sielos, nugrimzdusios blogio tamsoje, nužeminamos iki gyvulio lygio“ (Эдуард Б. Тэйлор, Первобытная культура, т. II, СПб, 1897, стр. 82).

²⁸ (J. Šliupas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 420.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 169---170.

darbuotojams gerai sekasi“³¹. Vadinasi, jis matė ryšį tarp valstybinės santvarkos ir religijos ginamos moralės. Iš kai kurių jo pasisakymų matyti, kad jis religijos moralinį mokymą siejo ir su išnaudotojų klasių interesais. Tačiau religijos ginamų moralės normų klasinės prasmės jis neatkleidė, iš esmės likdamas abstrakčios moralės gynimo pozicijose.

Pomirtinio gyvenimo klausimu pasisakė ir V. Dembskis. „Kaip viskas,— rašė jis,— po susitvėrimo žiamiszko skritulio, turėjo savo pradžių ir išsiplėtojamą, taip ir išmanymas apie posmertinį buvį prasiplatino tarpe žmonių, o tuomi smarkiaus, kuomi greičiaus polytheizmas (daugdievytė) nyko kaktose tikincziųjų“³². Jis laikėsi nuomonės, kad pomirtinio atlyginimo idėja galutinai įsitvirtino, įsigalėjus monoteizmui. Bet apie socialines šio reiškinio priežastis jis kalbėjo gana miglotai. Tik netiesiogiai galima nustatyti, kaip V. Dembskis vertino visuomeninius pomirtinio atlyginimo idėjos įsitvirtinimo pagrindus. Jei ši idėja įsitvirtina drauge su monoteizmu, tai ir jos visuomeniniai pagrindai tie patys. O V. Dembskis monoteizmo įsitvirtinimą siejo su centralizuotos vergvaldinės valstybės atsiradimu.

Dangaus idėjos atsiradimą jis aiškino ir kitu požiūriu. „Iszradus viendievytę,— rašė V. Dembskis,— reikėjo ir žmogų perkelti ten, kur mislys iszradėjo patalpino savo virszžiamiszką virszininką“, nes dievui tarnai reikalingi“³³. Čia jis atkreipė dėmesį į žemiškojo ir dangiškojo pasaulio panašumą. Vergų, „tarnų“ atsiradimas žemėje, jo nuomone, buvo realus pagrindas tarnams atsirasti ir fantastiniame danguje.

J. Adomaitis-Sernas, V. Dembskis ir kiti Lietuvos ateistai neretai skaudžiai pliekė reakcinę bažnyčios, popiežių ir kunigijos veiklą, nurodė, kad kunigijai ir didžturčiams dangus ir pragaras reikalingas tikintiesiems išnaudoti. Bet tai jie darė labai abstrakčiai, kritiškai neanalizuodami viešpataujančių moralės normų. Jie daugiau domėjosi tuo, kad išnaudotojai veidmainiavo, skirtingai taikė moralės normas skirtingų klasių žmonėms, patys laužė savo skelbiamas moralės normas ir pan. Bet Lietuvos ateistai iš esmės nenagrinėjo visuomeninio tos moralės turinio. Jie nematė viešpataujančios moralės normų klasinės esmės ir todėl tenkinosi bažnyčios, kunigijos elgesio kritika.

Siekdami tokio tikslo, Lietuvos ateistai parodė, kaip kunigija kontroliuoja tikinčiųjų sąžinę, skelbdama, kad žmogaus prigimtis yra nuodėminga, įkvėpdama masėms kaltės prieš dievą jausmą ir būtinumą nuolatos atlikinėti religinę atgailavimo procedūrą. Šiam tikslui buvo J. Andziulaičio išversta ir J. Ilgūno išleista R. Ingersolo knygelė „Tikėjimo pamatai“, kurioje ši klausimo pusė gana plačiai nušviesta³⁴.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios ateistinė Lietuvos mintis, pastebėjusi išnaudotojiškos visuomenės atsiradimo ir religijos virtimo ypatinga moraline jėga ryšį, negalėjo šio reiškinio moksliskai išaiškinti jai būdingo idealistinio istorijos supratimo pagrindu. Todėl ji kėlė į pirmą vietą subjektyvius veiksnius, valdovų, išnaudotojų, kunigijos valią bei tikslus ir, antra vertus, masių tamsumą. Neįsisąmoninę materialistinės-dialektinės metodologijos, Lietuvos ateistai net nekėlė klausimo, koks objektyvus pagrindas nulemia visuomeninį visų subjektyvių veiksmių veiksmingumą. Teisinga metodologija būtų leidusi jiems pamatyti, kad išnaudotojiško tipo visuomeninė būtis yra tas objektyvus pagrindas, iš kurio išaugo ir valstybė, ir moralė, ir moralinis religijos vaidmuo. Jų nuopelnas buvo tas,

³¹ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 135.

³² *Kuningas (V. Dembskis)*. Iš ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje, p. 3—4.

³³ Ten pat, p. 4.

³⁴ *Zr. Robertas G. Ingersol. Pamatai tikėjimo. Išvertė V. V. (J. Andziulaitis)*, Baltimorė, 1897, p. 36—38.

kad jie, iš esmės istoriją suprasdami idealistiškai, kai kuriais klausimais sugebėjo padaryti materialistines išvadas, artėdami prie religinės moralės klasinės esmės atskleidimo.

Aiškindama, kaip vystėsi religija, ateistinė Lietuvos mintis labai domėjosi klausimu, kaip istoriškai kito religinis visuomenės gyvenimo sričių reguliavimas. Čia buvo nurodoma, kad, formuojantis šiuolaikinėms religijoms, iš pradžių plito religijos veikimo sfera, apimdama vis naujas gyvenimo sritis, augo visuomeninis religijos vaidmuo. J. Adomaitis-Sernas nurodė, kad šis procesas prasidėjo dar laukinėje žmonių būklėje. „Toliaus nuožmių tikėjimas,— rašė jis,— rūpinasi. . . apie gydymą ligonių, ką pas civilizotas tautas atlieka specialiai išlavinti ir išmokinti daktarai, ir ant galo užsiima tirinėjimu paslaptų apsireiškimų ir, žinoma, nuožmi, nepažinodami pamatų gamtos mokslų ir tuos savo tirinėjimus veda ypač tiksliai, visai klaidžius daro išvedimus. Su laiku tikėjimas apima ir praktišką žmogaus gyvenimą, kaip antai: po jo užveizda atsiranda lytiškas išsilavinimas, suvedimas į poras, apsivedimas ir likimas pasimirusių“³⁵.

Lietuvos ateistai pabrėžė, kad visuomeninei religijos reikšmei stiprėti daug padėjo ritualinis ligų gydymo būdas. Laukiniai žmonės nepažino savo kūno struktūros ir ligų kilimo priežasčių. Sukūrus dvasinį pradą, kaip bet kokio veiklumo gamtoje pagrindą, dvasioms buvo priskirtas ir ligų sukėlimas. „. . . Piktą arba svetimą duszia,— rašė „Apšvieta“,— įeidama į kuną, padaro jį ligotu“³⁶. Taip buvo aiškinamos ypač protinės ir aplamai sunkios ligos. „O kad liga yra sunki ir ligonis svaicizuoja, klajoja ir tamposi, sako, kad svetima duszia įėjo į kuną ir jį apvaldė. Taip pat szneka ir apie žmogų, iszėjusį isz proto ir nuomirulingą. . . Kad austras apserga, jis tikia, kad jo kepenis gnaibo duszia numirėlio. . .“³⁷. Amerikos, Afrikos ir kitų šalių atsilikusių tautų religijų pavyzdžiais buvo nurodomas ir kitoks ligų priežasčių aiškinimas. Ligą „pagal tikėjimą indijonų Amerikos bei nigrų Aprikos, suteikia duszios mirėlių, iszszaukdamos duszią isz kuno apsergančio žmogaus. . .“³⁸ Toks ligų priežasčių aiškinimas nulėmė ir atitinkamą gydymą: arba piktos dvasios išvaymą iš ligonio kūno, arba išėjusios sielos sugražinimą į ligonio kūną.

S. Matulaitis aprašinėjo, kokiais būdais buvo varomos piktosios dvasios iš ligonio kūno. Šią funkciją vykdė įvairūs žyniai ir burtininkai; „išspecializavę“ santykių su dvasiomis srityje. Vienas tokių būdų buvo piktųjų dvasių gąsdinimas. „Teip pas indijonus,— rašė S. Matulaitis,— burtininkas, eidamas pas ligonį, apsisiaučia kailiu meškos arba vilko, apsikaria žalčiais, driežais, gyvatėmis, šikšnosparniais, į rankas ima bugnus ir, priėjęs prie ligonio, ima pirmučiausia visaip kraipytis, rėkti, mušti bugnus, mat, gasdina piktąją dvasią ligonyje esančią, o galutinai išvaro ją, dalytėdamas ligonį driežo ar žalčio kailiu“³⁹. Kitas būdas — tai maldos ir aukos. „Aigipto 12-me szimtmetyje, prie karaliaus Ramzio II, kaip skaitome „paminėjime praeities“ kuningynėje Paryžiaus, dievaitis Konas buvo siųstas iszgydyti karalaite, Bentaresz vardu, susirgusią gėlimu szlaunies; piktoji duszia, kuri buvo apsigyvenusi szlaunyje, kad gavo dovanas, tykiaiai iszėjo isz kuno, ir ligonis, girdi, pasveiko“⁴⁰. J. Sliūpas mėgino atkurti senovės lietuvių religijoje taikomo gydymo būdus: „Ligoniumi ilgai kenčiant, ateidavo kunigai ligą užkeikti. Ligonis maudėsi, gėrė beržinę sulą, klausė maldų murmenamų. Teip traukėsi per dvejetą jaunačių.

³⁵ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 170—171.

³⁶ (J. Sliūpas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 414.

³⁷ Ten pat, p. 413.

³⁸ Ten pat.

³⁹ D. (S. Matulaitis). Apie burtininkus.— „Ukininkas“, 1896, Nr 14, p. 108—109.

⁴⁰ (J. Sliūpas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 413—414.

Potam. . . mėgino apžadus, kad permaldauti dievus. Tam negelbstint atnešdavo pelenus nuo aukurų ir duodavo ligoniui gerti šarmą“⁴¹. Kitokių priemonių buvo imamas ten, kur tikėjo, kad ligonis serga todėl, jog jo siela yra išviliota iš kūno. „. . . Sziaurinėje Amerikoje indijonu gydytojas stengiasi išvyliotąją dusią sugražinti į galvą ligonio, o Fidženas, atsigulęs augštynokas, vylioja savo dusią atgal iš oro“⁴².

Burtininkai, bandydami įvairių žolių ir šaknų veikimą, vartodami jas kaip vaistus, empiriškai pereidavo ir prie kai kurių racionalių gydymo priemonių. Perduodami savo patyrimą kitoms kartoms, burtininkai ir žyniai kaupė medicinos žinias, apvilktas magiškų apeigų forma. Jau labai seniai buvo vartojamos migdančios, svaiginančios žolės, masažas, kraujo nuleidimas, susilaikymas nuo kai kurių valgio rūšių. Indėnai prieš drugį vartojo gydomąją chinų medžio jėgą.

Tačiau aplamai žyniai ir burtininkai gydė daugiausia magija, kerėjimu, ir dėl to gydymas ilgus amžius turėjo religinių apeigų formą. Toji aplinkybė buvo didelė kliūtis medicinai kaip mokslui vystytis. J. Adomaitis-Sernas tai iliustravo krikščionybės pavyzdžiu, pabrėždamas religijos žalą medicinos mokslui. „Epidemijas,— rašė jis,— laikė už Dievo bausmę ir daleidimą, prieš ką žmonės nedryso kovoti; jeigu kas stengėsi nuo užsikrėtimo saugotiesi, kaip mokėjo — tai vien pats daktaras, kurie negalėjo vieni nieko padaryti, ypač kad bažnyčia jų neprotegavo, vos kentė, o kartais raganiais apšaukė ir degino drauge su nužiūrėtomis raganomis“⁴³. „Apšvieta“ rašė, kad „Szpanijoje ir šiandien katalikų kuningai varo „dvasę“ laukan iš nuomirulingųjų ekzorcizmais, bet daktaras gydo tą ligą, duodamas „potassii bromidum“⁴⁴.

Lietuvos ateistai domėjosi ir pasninkų instituto atsiradimu. J. Adomaitis-Sernas teigė, kad pasninkai yra išsivystę iš laukinių žmonių „tabu“. „Lygiai besivalkiojanti iš vietos į vietą,— rašė jis,— neturinti savo namų australiečiai, veddai, bušmenai, kaip ir apsisėdę ant vietos gaivalai, net stovinčios ant augščiausio civilizacijos virbalto tautos per kokį laiką arba ir ant visada užsilaiko nuo tulų augmeniškų arba žvėriškų maistų, kas su laiku perėjo į tikėjimiškus jų prisakymus“⁴⁵. Drauge jis įrodinėjo, kad senovinis draudimas naudoti maistui vienus ar kitus dalykus buvo susijęs su socialinės higienos ir kitais racionaliais motyvais, su kuriais turėję skaitytis ir valdantieji. „Reikalas mat,— rašė jis,— turi didesnę įtekmę ant žmonių gyvenimo už visus prisakymus ir senas tiesas. Tiesdariai ir prisakymų apdirbėjai turi taikytiesi prie reikalo, jeigu nori, kad jų apdirbtos tiesos ir prisakymai būtų pildomi“⁴⁶.

J. Adomaičio-Serno nuomonė pasninkų ir jų istorinio prototipo „tabu“ kilmės klausimu nepakankamai gili ir pagrįsta. Reikia pasakyti, kad ir šiandien etnografijos mokslas šio klausimo dar nėra visiškai išaiškinęs. Tačiau pats mėginimas istoriškai spręsti klausimą vertintinas teigiamai.

Lietuvos ateistai stengėsi istoriškai išaiškinti ir religinių apeigų, susijusių su santuoka ir šeima, kilmę. Šio pobūdžio religinės apeigos formavosi palaipsniui. Senovės žmonės, nepažindami savo kūno, jo organų sandaros ir veikimo principų, ilgą laiką nesuprato nėštumo ir vaikų gimdymo esmės. Susiformavo pažiūra, kad nėštumas ir gimdymo sėkmė priklauso nuo turinčių ypatingą galią daiktų, dvasių arba dievų. Ryšium su

⁴¹ J. Sliupas. M. D. Lietuvių tauta senovėje ir šiandien, t. 2, p. 335—336.

⁴² (J. Sliupas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 413.

⁴³ Sernas (J. Adomaitis), Nematomi prieszai ir draugai žmonių. Pagal Bitnerį.— „Lietuva“, 1905, Nr. 9, p. 3.

⁴⁴ (J. Sliupas). Tikėjimas.— „Apszvieta“, 1892, Nr. 6, p. 414.

⁴⁵ Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 56.

⁴⁶ Ten pat, p. 57—58.

tuo ir buvo pradėta atlikinėti apeigas šioms jėgoms palenkti savo nau-dai. Tai ir turėjo galvoje J. Adomaitis-Šernas, sakydamas, kad po religi-jos „užvaizda atsiranda lytiškas išsilavinimas, suvedimas į poras, apside-dimas“. Jau senovėje buvo rūpinamasi apsaugoti jaunavedžius nuo piktų dvasių, „nelabų jėgų“. Jas „gąsdino“ ugnimi, dūmais, vandeniu, triukšmu ir pan. J. Šliūpas teigė, kad senovės lietuvių religijoje tam reikalui buvę net specialūs kulto tarnai, „žvalgonai, svodbų kunigai“, kurie „laimino jaunavedžius, teipgi sprendė bylas aptartos mergystės... Jie pranašavo likimą jaunavedžių ir laikė kalbas ant svodbų“⁴⁷.

Tačiau Lietuvos ateistai nemėgino išaiškinti socialinių šeimos forma-vimosi ir vystymosi pagrindų ir religijos vaidmens šiame procese. Jie ne-parodė ir to, kad priklausoma moters padėtis šeimoje atsispindi šiuolai-kinių religijų mokyme apie šeimos santykių prasmę.

Kaip matome, Lietuvos ateistai atliko didelį darbą, skleisdami masėse šiuolaikinių religijų istoriškumo idėją, jų ryšį su laukinių žmonių požiūriu į gamtos ir visuomenės gyvenimo reiškinių esmę. Nemaža jie padarė ir so-cialiniams religijos kitimo pagrindams atskleisti, nors ir nebūdami įsisą-moninę mokslinės, marksistinės metodologijos.

Lietuvos ateistai kovojo su kunigija ir bendro istorinio religijos vaid-mens klausimu. Bažnytininkai, remdamiesi tuo, kad religinės organizaci-jos ilgus amžius valdė ir kontroliavo daugelį praktinės veiklos sričių, jų tarpe kultūrą bei mokslą, skelbė pažiūrą, kad religija visados buvo ir yra pažangus istorinis veiksnys. Lietuvos ateistai įrodinėjo, kad ši pažiūra yra nepagrįsta. Jie teigė, kad, nors religija ir labai kito, nors ir giliai buvo įleidusi šaknis į visuomeninę dirvą, ji visados buvo ir dabar yra visuome-nės vystymosi stabdys.

J. Šliūpas rašė, kad religingi žmonės blaškosi patamsiuose, šunkeliuo-se ir negali išeiti į platų pažangos vieškelį, kad žmonės, aptemdyti reli-gijos, yra akli ir negali apginti savo reikalų⁴⁸. J. Šliūpiui pritarė V. Dembskis: „... Aiszkiausia teisybė negali būti suprantama tiems... , ku-rie yra paskendę baimėje ir žiūri į kuningiją kaip į savo iszganytoją ir dievą“⁴⁹. J. Adomaitis-Šernas laikėsi nuomonės, kad „tikėjimas visur ir visada buvo konservatyvišku, visur jis gynė senovę, kiekvieną pasistengi-mą įvesti ką naujo tikėjimo užveizėtojai persekiojo senovę, kaip daro ir dabar“⁵⁰. Jis ne kartą pabrėžė, kad visos religijos, versdamos žmones anti-moksliskai suprasti pasaulio reiškinius, kliudė žmonijai nugalėti ir valdy-ti gamtos jėgas, ne padėjo, o trukdė žmonėms suprasti ir plačiai panau-doti aplinkos jėgas žmonijos naudai.

Nedarė religijos pažangiu reiškiniu ir tai, kad jos kulto tarnai gydė ligonius, skelbė tam tikras pažiūras į šeimą, saugojo veikiančiąją moralę. Lietuvos ateistai teigė, kad tai nedarė religijos teisės, medicinos, kitų mokslų ir įvairių visuomeninių institutų motina. Kalbėdamas apie religi-jos vaidmenį medicinos istorijoje, S. Matulaitis rašė: „Įtikėjimas į burti-ninkus, užžadėtojus ir kitus stebuklingus gydytojus yra tai ženklas tam-sumo ir stokos apšvietimo... Tamsus žmones tam tiki, bet ligoniui nuo to geriaus nesidaro“⁵¹. Vadinasi, burtai ir religija yra priešingi mokslui.

Lietuvos ateistai įrodinėjo, kad religinė pasaulėžiūra ir kunigija buvo ir tebėra pagrindinis mokslo vystymosi stabdys. J. Adomaitis-Šernas rašė: „Tikėjimiškas fanatizmas, raišiojantis liuosą protavimą, niekur neprisideda

⁴⁷ J. Šliūpas, M. D. Lietuvių tauta senovėje ir šiandien, t. 2, p. 430.

⁴⁸ Žr. J. Sžlupas, Tikyba ar mokslas? Tyrinėjimai tikėjimiszki, moksliszki ir drau-gijiszki polytikiszki, p. 112.

⁴⁹ Kuningas (V. Dembskis), Isz ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje, p. 8.

⁵⁰ Šernas (J. Adomaitis), Rašto istorija. Pagal A. B. Schnitzer'į.— „Lietuva“, 1905, Nr 24, p. 3.

⁵¹ D. (S. Matulaitis), Apie burtininkus.— „Ukininkas“, 1896, Nr. 14, p. 108—109.

prie pakėlimo mokslo“⁵². „Visuose tikėjimuose,— aiškino jis toliau,— koki jie nebutų, per mažai yra medegos ant visopusiško išlavavimo proto“⁵³. Religinis tikėjimas nesudaro pagrindo nei mokslui kilti, nei jam vystytis. „Baimė vien Dievo ir nesirupinimas apie kitus reikalus apart tikėjimiškų apeigų, kaip kiekvienas supranta, ne pakelia proto, bet stabdo jo išsilavinimą“⁵⁴. Panaši mintis glūdi ir šiame brošiūros „Dievas, dangus ir pragaras“ teiginyje: „Žmogus, kurs sykį pateko į nagus kuningo, pasiliovė mislyse būti vaisingu. Jo smagenių maszinerija sustoja, ažuot jųjų slankioja tikėjimiszkos liarvos ir dieviszki kirminai po jo smageninę. Jis prilygsta avei, kuri turi sukantų ligą“⁵⁵.

Lietuvos ateistų tarpe viešpatavo pažiūra, kad religinė fantazija nuo pat savo atsiradimo buvo neigiamas visuomenės vystymosi veiksnys. Ji tik trukdė žmonėms gerinti savo gyvenimą. Ji kraipė žmonių jėgas klaidingu keliu, sunkino moksliskai įsisąmoninti praktinį patyrimą. Tuo būdu ji lėtino ir visuomeninę gamybą. Tikintieji ne tiktai eikvoja laiką ir jėgas įvairioms religinėms ceremonijoms ir apeigoms, bet dažnai su prietaranga baimė žiūri į kiekvieną techninę ir buitinę naujovę. Jie visada bijosi, kad ta ar kita naujovė neužrūstintų antgamtinio pasaulio. Lietuvos ateistai laikėsi nuomonės, kad religija objektyviai ir subjektyviai kliudė mokslui, o tuo pačiu ir gamybai vystytis.

Teigdami, jog religija atsirado kaip neišvengiama tam tikru visuomenės vystymosi metu žmonių kovos su gamta išdava, Lietuvos ateistai kartu nurodė, kad religija buvo ne „laimikis“, ne „privilegija“, o žmonių visuomenės vystymosi stabdys. Tik nelygioje kovoje nugalėdama bukaprotiškumą, nerangumą, sustingimą, su neįtikimu vargu žmonijos kultūra vystėsi amžius po amžiaus, tūkstantmetis po tūkstantmečio, judėdama į priekį, nes mokslas kaip mitologinis feniksas „užgema iš savo pelenų ir stumia žmoniją vis ant aukštesnio civilizacijos laipsnio“⁵⁶.

Parodydami reakcinę religijos vaidmenį tautų istorijoje, Lietuvos ateistai iš esmės buvo teisūs. Religija buvo ir tebėra mokslo ir socialinės pažangos stabdys. Tačiau jie, idealistiškai suprasdami visuomenės ir mokslo vystymosi procesą, žymiai perdėjo religijos vaidmenį istorijoje. Visuomeninių santykių pobūdis iš tikrųjų priklauso ne nuo religijos, o nuo gamybinių jėgų lygio ir pobūdžio. Religija tėra tik šių santykių įtvirtinimo forma išnaudotojiškos visuomenės sąlygomis. Kai dėl mokslo, tai jis, kaip ir religija, išsivystė iš tų pačių pirmykščių žmonių vaizdinių. Tačiau mokslui vystytis pagrindą sudarė tai, kas tuose vaizdiniuose buvo žmonių praktinio patyrimo išraiška, o religijai — kas juose buvo žmonių bejėgiškumo išraiška. O ta aplinkybė, kad ilgas amžius mokslinis tikrovės suvokimas buvo susipynęs su religija, klausimo esmės nekeičia.

Ypač pažymėtina, kad neigiama pažiūra į religiją Lietuvoje mūsų nagrinėjamų ateistų buvo skelbiama tuo metu, kai „buržuazinio“ popiežiaus Leono XIII taktikos įtakoje kunigijos ir didžiosios dalies buržuazijos spaudoje vis dažniau pasirodydavo straipsnių, taikstančių buržuaziją su kunigija, kai vyko buržuazinė pažiūrų į religiją revizija. Kontrrevoliuciniai buržuaziniai ideologai ir kai kurie inteligentai, atskiri net pasivadinę marksistais, tuo metu vis labiau ir labiau pradėjo artėti su religija, dievu, negailėdami religijai pagyrų, kurių ji, žinoma, mažiausiai buvo nusipelnusi.

⁵² Ethnologija arba mokslas apie žemės tautas, p. 450.

⁵³ Ten pat, p. 451.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Dievas, dangus ir pragaras. Atsiszaukimas į dievoczius ir netikius, Varszuvoje, 1893, p. 12—13.

⁵⁶ Kun. V. Dembskis, Kankintojai ir kankintiniai už mokslą, Plymouth, 1905. p. 96.

Bolševikų partija visu griežtumu kritikavo kenksmingus mėginimus idealizuoti religiją. 1909 m. birželio mėn. išplėstinis „Proletarij“ redakcijos pasitarimas priėmė rezoliuciją „Dėl dievostatos tendencijų socialdemokratų tarpe“. Joje, nurodžius, „kad šiuo metu, kai — visuomeninio judėjimo atslūgimo atmosferoje — religinių nuotaikų augimas kontrrevoliucinės buržuazinės inteligentijos tarpe suteikė tokiems klausimams svarbią visuomeninę reikšmę ir kad ryšium su šiuo religinių nuotaikų augimu ir atskiri socialdemokratų mėgina dabar susieti su socialdemokratija tikėjimo ir dievostatos propagandą ir net suteikti moksliniam socializmui religinio tikėjimo pobūdį“, buvo pasiūlyta „kaip ir anksčiau, griežtai kovoti su tokiomis tendencijomis, demaskuojant jų antimarksistinių pobūdį“⁵⁷. Šio darbo aktyviai ėmėsi V. Leninas. Tai rodo jo rūpinimasis, padedant M. Gorkiui atsikratyti klaidingos pažiūros, kad „dievas yra kompleksas tų genties, nacijos, žmonijos sukurtų idėjų, kurios žadina ir organizuoja socialinius jausmus, siekdamos asmenybę surišti su visuomene, pažaboti zoologinį individualizmą“⁵⁸. Leninas aiškino, kad tokia pažiūra yra visiškai neteisinga, kad „tai — bogdanoviškas *idealizmas*, užtušuojuojantis materialinę idėjų kilmę... Tikrovėje „zoologinį individualizmą“ pažabojo ne dievo idėja, jį pažabojo ir pirmykštė banda ir pirmykštė komuna. Dievo idėja *visuomet* migdė ir bukino „socialinius jausmus“, gyvąjį pradą pakeisdama negyvuoju, *visuomet* būdama vergovės (blogiausios, beviltiškiausios vergovės) idėja“⁵⁹. Kartu Leninas pabrėžė, kad XX a. pradžioje „Europoje ir Rusijoje *bet koks*, netgi pats rafinučiausias, geriausių norų kupinas dievo idėjos gynimas arba pateisinimas yra reakcijos pateisinimas“⁶⁰.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Filosofijos katedra

Įteikta
1964 m. balandžio mėn.

**ЛИТОВСКИЕ АТЕИСТЫ КОНЦА XIX в.—НАЧАЛА XX в.
О ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ
НЕКОТОРЫХ ЭЛЕМЕНТОВ СОВРЕМЕННЫХ РЕЛИГИЙ**

И. БАРЗДАЙТИС

Резюме

В статье рассматриваются взгляды литовских атеистов на процесс формирования некоторых элементов современных религий, развитии и изменении их организационных форм, общественных функций.

И. Адомайтис-Шярнас и В. Дембскис писали, что появление института служителей религиозного культа по времени не совпадает с возникновением религиозных представлений и первых верований. Длительное время верующие обходились в своих «общениях» со сверхъестественным миром без всяких посредников. Только позднее начали выделяться «специалисты» религиозного культа, а с возникновением государства образовались и религиозные организации.

В классовом обществе духовенство как сословие приобрело большую власть. Его деятельность не ограничивалась сферой религиозного

⁵⁷ TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose, I d., V., 1955, p. 216—217.

⁵⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 35, p. 93.

⁵⁹ Ten pat, p. 94.

⁶⁰ Ten pat.

ритуала, она проникала в экономическую, политическую, культурную жизнь народов. Поэтому важна мысль В. Дембскиса о том, что угнетатели во имя сохранения своего господства пользуются двумя социальными силами: «сословием военщины» и «сословием духовенства». Задача последнего состояла в том, чтобы утешать и учить покорности угнетаемых.

Немаловажным звеном в развитии религии является эволюция отношений между религией и моралью. Литовские атеисты утверждали, что первые религиозные верования еще не касались морали. Нравственные нормы, касающиеся трудовой деятельности, пищи, половых связей и некоторых других явлений общественной жизни, возникали еще тогда, когда не было религии. Только со временем религия начала вмешиваться в моральные нормы поведения человека. Так, например, газета «Апшвиета» связывала это с возникновением духовенства. Взаимоотношение религии и морали приобрело особый характер при монотеистических верованиях. Моральный кодекс начал играть особо важную роль в канонах религиозных заветов.

Для того, чтобы люди придерживались норм поведения, провозглашаемых самой религией, были выдуманы такие средства запугивания, как небесный суд, наказание и страдание в огне и муках ада. Эксплуаторские отношения могли быть морально «оправданы» в глазах людей только на основе веления извне. Такое веление и дает религия своей сверхъестественной санкцией.

Заметив, что активная деятельность духовенства в области морали служит защите эксплуататорского общества, литовские атеисты, однако, не сумели научно объяснить это явление. Они выдвигали на первый план субъективные факторы: волю, цели правителей, эксплуататоров, ксендзов и невежество масс. Но при этом они не раскрыли объективную основу, которая определяет общественную действительность субъективных факторов, т. е. то, что само бытие эксплуататорского общества определяет роль религии в обожествлении тех или иных норм морали.

Литовские атеисты писали, что по мере формирования и развития религии расширялась сфера ее влияния, что служители культа сделали объектом своей заботы, подчинили своим интересам почти все стороны общественной жизни человека (рождение, брак, семья, болезни, смерть и т. д.). Они опровергали проповеди церковников, будто религия всегда была и есть прогрессивное явление.

Среди литовских атеистов господствовал общий взгляд, что религия с начала своего существования и при всех позднейших изменениях была негативной стороной общества. В этом они по существу были правы. Однако они значительно переоценивали роль религии в истории.

Характер общественных отношений, наука, культура зависят не от религии, а от способа производства. В условиях эксплуататорского общества религия является лишь одним из средств закрепления эксплуататорских отношений.